

УДК 37.04

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.282840>

Володимир Товстоган, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії й методики виховання, психології та інклюзивної освіти
Комунального вищого навчального закладу “Херсонська академія неперервної освіти”

Херсонської обласної ради

Тетяна Цегельник, доктор філософії, доцент,
доцент кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Анна Слатвінська, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ КОМПЕНСАЦІЇ ОСВІТНІХ ВТРАТ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ООП

У статті окреслено поняття освітніх втрат, досліджено чинники та їх фактори. Визначено, що одним із стратегічних рішень трансформації інклюзивного освітнього простору є урізноманітнення методичного аспекту з використанням тьюторського супроводу на основі партнерства та суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Авторами виділено низку ознак, що характеризуватимуть трансформацію, та визначено умови. Запропоновано шляхи реалізації інклюзивного освітнього простору у контексті компенсації освітніх втрат.

Ключові слова: освітні втрати; накопичення та компенсація освітніх втрат; фактори освітніх втрат; інклюзія; інклюзивне навчання; інклюзивний освітній простір; трансформація інклюзивного освітнього простору; суб'єкт-суб'єктна взаємодія; інклюзивне освітнє середовище; молодші школярі з особливими освітніми потребами.

Літ. 10.

Volodymyr Tovstohan, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Theory and Methodology of Education,
Psychology and Inclusive Education Department,
Communal Higher Educational Establishment “Kherson Academy of
Continuing Education” of the Kherson Regional Council

Tetiana Tsehelnik, Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pre-school Pedagogy,
Psychology and Professional methods,
Khmelnitskyi Humanitarian-Pedagogical Academy Ukraine

Anna Slatvinska, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,
Associate Professor of the Special and Inclusive Education Department,
Uman Pavlo Tychna State Pedagogical University

TRANSFORMATION OF INCLUSIVE EDUCATIONAL SPACE IN THE CONTEXT OF COMPENSATION OF EDUCATIONAL LOSSES OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS WITH OOP

The article analyzes the features of the transformation of the inclusive educational space in the context of compensation for the educational losses of younger schoolchildren with special educational needs. The concept of educational losses is outlined as the difference in student achievements compared to the outlined mandatory learning outcomes determined by educational standards; factors and their factors were investigated. It was found that the inclusive educational space is a set of conditions, methods, means and principles of their implementation in the context of joint learning, upbringing and development of education seekers based on a comprehensive approach to meeting needs by providing the necessary support services. It was determined that one of the strategic solutions for the transformation of the inclusive educational space is the diversification of the methodological aspect with the use of tutor support based on partnership and subject-subject interaction. The authors identified a number of features that will characterize the transformation (organized and planned inclusive space, favorable social and emotional microclimate, joint activity) and defined conditions (recognition of the need and reality of the implementation of various educational and contextual approaches; corrective adaptation of educational and didactic materials; establishment of support, accompaniment, cooperation; implementation of a wide range of means). Ways of implementing an inclusive educational space in the context of compensation for educational losses are proposed (creating safe conditions; adhering to the principles of individualized, personalized and differentiated approaches; forming partner subject-subject relations; enabling tutor support; developing an individual educational program for the development of students with special needs on the basis of making up for educational losses; formation of inclusive competence among teachers). Prospects for further research are defined as

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ КОМПЕНСАЦІЇ ОСВІТНИХ ВТРАТ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ООП

experimental activities at the national level with the aim of identifying trends in the accumulation of educational losses and developing concrete-contextual methods of their implementation in the near future.

Keywords: *educational losses; accumulation and compensation of educational losses; factors of educational losses; inclusion; inclusive education; inclusive educational space; transformation of inclusive educational space; subject-subject interaction; inclusive educational environment; younger schoolchildren with special educational needs.*

Постановка проблеми. В умовах модернізації системи освіти в Україні та Концепції Нової української школи, що зумовлено зміною освітньої парадигми та глобалізаційно-інформаційним суспільством, на перший ціннісний план виходить питання реалізації засадничих прав і свобод особистості на основі соціальної захищеності. Одним із концепційних аспектів цього питання є навчання, виховання, соціалізація та самореалізація особистості молодшого школяра з обмеженими можливостями. Серед численних дискусій науковців важливе місце посідає проблема формування інклюзивного освітнього простору, що зумовлюватиме трансформацію спеціальної освіти за інклюзивною парадигмою на основі інтегрованого, сегрегованого та включеного навчання, що базуватиметься на світоглядних аспектах доступності, рівноправності і забезпечення якості освіти.

В умовах повоєнної відбудови України одним із ключових завдань повноцінної функціональності сфери освіти постає оперативне виявлення освітніх втрат здобувачів, що зумовлено їх переміщенням як у межах держави, так і за кордон, зруйнованість освітньої інфраструктури унаслідок військової агресії. Відповідно в умовах виявлення освітніх втрат актуальності набуває розроблення конкретних механізмів компенсації, що буде покривати не лише поточні знання та навички молодших школярів з особливими освітніми потребами (далі – ООП), але й матиме вплив на індивідуальний освітній маршрут протягом усього життя. Компенсація освітніх втрат має зумовити стимул подолання стереотипів відчуженості та десоціологізації особистості молодшого школяра з ООП, при цьому визначивши її повноцінною, але з особливими освітніми потребами. Відповідно реалізувати у контекстній площині компенсацію освітніх втрат можливо лише при ефективній трансформації наявного інклюзивного освітнього простору, що буде зумовлювати відкриття освіти для особистостей з ООП упродовж усього життя.

Аналіз основних досліджень і публікацій показав, що учені – представники різних галузей освіти, визначають необхідність упровадження інклюзивного навчання (О. Андрєєва, В. Бех, В. Кремень, В. Сухомлинський та ін.), що заклали основи відкритого навчання і виховання осіб з ООП у соціальному середовищі. Окремі аспекти проблематики інклюзії окреслюється у дослідженнях О. Полякової, О. Мартинової, О. Мовчан, Є. Тарасенко та ін. Питання інклюзивного, диференційованого підходу й індивідуалізованого навчання прослідковується у працях В. Андрущенко, О. Безпалько, О. Дроботун,

Н. Журавської, С. Пальчевського, Ю. Скиби, В. Вишківської та ін.

Натомість проблема освітніх втрат розглядається у працях закордонних вчених, наприклад Т. Natturас і М. Kuhfeld аналізують зміст освітніх втрат у взаємозв'язку з короткотривалими чи довготривалими перервами у навчанні [7; 8]. Якщо аналізувати праці вітчизняних дослідників, то О. Локшина, Н. Бібік, О. Онопрієнко узагальнюють міжнародний досвід компенсації освітніх втрат [10], а Ю. Назаренко виводить експериментальні результати досліджень в українській системі загальної середньої освіти щодо виявлення та компенсації освітніх втрат [3]. Відповідно актуальною сферою залишається розгляд компенсації освітніх втрат саме інклюзивного освітнього простору.

Метою дослідження є здійснення аналізу особливостей трансформації інклюзивного освітнього простору у контексті компенсації освітніх втрат молодших школярів з особливими освітніми потребами та виявлення шляхів реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітніми втратами нині розглядають такий комплекс показників освітньо-особистісної системи, що зумовлює у майбутньому знижені темпи національного економічного зростання унаслідок зниження рівня кваліфікації робочої сили.

Ми розуміємо під освітніми втратами відмінності досягнень учнів у порівнянні з окресленими обов'язковими результатами навчання, що обумовлені освітніми стандартами. Відповідно спостерігаються прогалини у загальних у спеціальних навичках, що, як наслідок, спричиняє регрес учня шляхом тривалої перерви в освітньому процесі.

Важливо зазначити, що ми поділяємо думку Ю. Назаренко, який класифікує такі перерви в освіті як з об'єктивних причин (масштабні надзвичайні події, пандемія, війна тощо), так і суб'єктивних (індивідуальні обставини, хвороби та ін.) [3].

Натомість М. Kuhfeld та Т. Natturас у своїх працях виділяють підходи до проблематики освітніх втрат на основі актуалізації дослідження шляхом розроблення ресурсів та інструментарію їх вимірювання і компенсації [7; 8].

У контексті сказаного доцільно зазначити, що в умовах воєнного стану проблема наявності освітніх втрат є суттєвою, адже освітній процес може бути припинений за вагомих чинниками: присутня наявність фізичної небезпеки для здобувачів освіти; пошкодження інфраструктури; пропуски занять як з особистісних, так і з об'єктивних причин; зниження психічного та ментального здоров'я; відтік компе-

тентно-кваліфікованих педагогів у зв'язку з вимушеною міграцією; зростання рівня насильства у закладах освіти тощо [10, 7–18].

Таким чином, можна підсумувати таке: науковці та вчені доводять, що періодичні перерви у навчанні, особливо учнів початкових класів, негативно впливають на результативність освітніх досягнень. Освітні втрати не лише зростають з об'єктивних чи суб'єктивних обставин, але й накопичуються. При цьому основними факторами освітніх втрат є недостатність розвитку учнів до самостійного навчання, що обумовлюється потребою у постійному зв'язку з вчителем, який може бути недостатньо компетентним у використанні інноваційних засобів, принципів та технологій дистанційного навчання, натомість батьки – не готовими до підтримки дітей у непростих освітніх умовах. Ці фактори є неодмінними умовами і для інклюзивного освітнього простору та дітей з ООП.

Загалом єдиного погляду на термінологію “інклюзивне навчання” серед науковців та вчених не існує. У працях спостерігається дискусія серед диференціації понять “інклюзія”, “сегрегація”, “інтеграція”, “адаптація” та ін. Аналіз монографії І. Садової дає змогу узагальнити її бачення, що інклюзивна освіта надає можливість усім учням брати участь у соціально-педагогічному взаємозв'язку між суб'єктами навчання у закладі освіти [5].

Напроти вагу їй закордонні дослідження зосереджують увагу на інклюзії, що сприятиме розвитку учнів з ООП на основі формування толерантного ставлення до особистостей з урахуванням відмінностей у їх розвитку (D. Kam Pun Wong, R. Bond, E. Castagnera та ін.) [5].

Зіставивши різні погляди науковців, розуміємо під поняттям “інклюзія”, як такий статут нової філософії освітньої галузі, що уможливує забезпечення повноцінної участі особистостей незалежно від їх можливостей у соціально-культурному житті.

Напроти вагу “інклюзивне навчання” передбачає отримання якісної освіти шляхом уможливлення індивідуального та диференційованого підходів до суб'єкта навчання, незалежно від його розвитку та можливостей [6]. Натомість особою з ООП вважаємо таку особистість, що потребує постійної чи додаткової/ тимчасової підтримки в освітньо-виховному процесі, що має на меті урахування як реальних можливостей, так їх мотивів та потреб [5].

Під поняттям “інклюзивний освітній простір” вбачаємо таку сукупність способів, умов, засобів та принципів реалізації їх у контексті спільного навчання, виховання і розвитку здобувачів освіти на основі комплексного підходу задля задоволення потреб шляхом надання необхідних послуг підтримки.

При аналізі європейської інноватики можна узагальнити, що підходами до інтеграції молодших школярів з ООП визначають мейнстрімінг, інте-

грацію, десегрегацію шкіл з розширеним доступом до освіти та власне інклюзія [5]. Відповідно інклюзивне освітнє середовище містить у собі такі наукові моделі, як запровадження диференційованих класів та шкіл; співпраця або злиття звичайних і спеціальних шкіл; сегрегація колективу в організаційному аспекті [5].

Відповідно в умовах компенсації освітніх втрат молодших школярів з ООП інклюзивний простір повинен трансформуватися та піддатися модернізації, що уможливить перегляд форм, засобів, підходів, методів і ресурсів, які дають змогу розв'язати проблему втрат як особистісних показників учнів, так і показників загальноспеціальних знань і навичок відповідно до освітніх стандартів.

Одним зі стратегічних рішень трансформації інклюзивного освітнього простору для молодших школярів з ООП можна відзначити урізноманітнення методичного супроводу, що даватиме змогу залучити до освітнього процесу всіх учнів, а вчитель буде у ролі тьютора, що здійснюватиме тьюторський супровід [9]. При цьому у класі можна буде реалізувати педагогічну суб'єкт-суб'єкту взаємодію на основі партнерства між здобувачами та вчителем на основі вимоги, прийняття, відмови і надання допомоги [9]. “Підґрунтям впровадження технології партнерства у професійну підготовку майбутніх викладачів закладу вищої освіти складає комунікація, взаємодія та співпраця між учасниками освітньо-наукового процесу, що об'єднані спільними цілями, мотивами та прагненнями, є добровільними та зацікавленими співниками” [6, 101]. Така педагогічна взаємодія між нормотиповими учнями, школярами з ООП та вчителем буде передбачати розробку індивідуальної освітньої траєкторії (програми), яка зумовить розробку й координацію персонального шляху розвитку здібностей, особистісних якостей та психічних процесів дітей (М. Пантюк, І. Садова, С. Ілляш) [4].

Ще одним найефективнішим методом оптимізації взаємовідносин в інклюзивному освітньому просторі може стати якісна перепідготовка вчителів початкових класів щодо формування інклюзивної компетентності, як такої “інтегративної спроможності якісно виконувати професійні та педагогічні функції в інклюзивному суспільстві, у тому числі створювати інклюзивне інформаційно-освітнє середовище та забезпечувати спеціальні умови життєдіяльності та компенсації для людей з особливими потребами” (В. Вишківська, О. Ілішова, В. Товстоган) [1, 92].

Одним із аспектів трансформації інклюзивного освітнього простору у контексті компенсації освітніх втрат можуть стати соціальні умови за рахунок подолання виключення та ізоляцій тенденцій як вітчизняної системи освіти, так і реалізацію європейської моделі інтеграції на основі формування якості

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ У КОНТЕКСТІ КОМПЕНСАЦІЇ ОСВІТНИХ ВТРАТ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ООП

взаємодії між суб'єктами освіти на базі поваги та толерантності. Відповідно доступ молодшого школяра з ООП має мати на меті повне залучення до суспільно-освітнього життя та досягнення цілісного розвитку особистості, уможлививши при цьому духовно-культурний та освітній аспекти.

Отже, можна виділити низку ознак, що будуть характеризувати трансформацію інклюзивного освітнього простору: 1) наявність організовано-спланованого фізичного простору на основі індивідуально-групової партнерської взаємодії; 2) створення сприятливого соціально-емоційного мікроклімату; 3) забезпечення умов спільної діяльності на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії та підтримки.

Задля ефективної трансформації такого середовища в умовах компенсації освітніх втрат, педагог має урахувати низку умов щодо його формування – 1) визнання необхідності та реальності упровадження різноманітних освітньо-контекстних підходів, що уможливить урахувати темп навчання, темперамент та особливості школяра з ООП; 2) корекційна адаптація освітньо-дидактичних матеріалів на основі інноваційно-інтерактивних методів та посилення вагомості самостійного вибору дитини засобів та ресурсів у процесі навчання; 3) налагодження підтримки, супроводу та співробітництва усіх суб'єктів освітнього процесу; 4) уможливлення різноманітних об'єднань учнів у класі; 5) реалізація широкого спектру завдань, занять, вправ, матеріалів та засобів, що відповідатимуть рівню розвитку дитини та компенсуватимуть освітні втрати.

Шляхами реалізації інклюзивного освітнього простору у контексті компенсації освітніх втрат нами запропоновано такі: 1) створення безпечних умов проведення інклюзивного освітнього процесу на основі підтримки сталості та безперервності освіти; 2) дотримання принципів індивідуалізованого, персоналізованого та диференційованого підходів; 3) формування партнерських суб'єкт-суб'єктних відносин “вчитель-учень”; 4) уможливлення здійснення вчителем тьюторського супроводу на основі консультативних, фасилітативних, модераторських, адаптаційних та тьюторських функцій за рахунок упровадження в освітньо-виховний процес інноваційно-інтерактивних методів навчання; 5) забезпечення умов для розробки індивідуальної освітньої програми розвитку учня з ООП на основі надолуження освітніх втрат; 6) підготовка педагогів до реалізації стратегії компенсації освітніх втрат з методичною підтримкою та формування інклюзивної компетентності як у вчителів, так і у суб'єктів освітнього процесу, що стане необхідною умовою організації сучасного інформаційно-освітнього інклюзивного середовища.

Висновки. Особливості організації інклюзивного освітнього простору передбачають необхідність пошуку практичних механізмів реалізації виявлення та

компенсації освітніх втрат учнів з ООП, що обумовлено безпековою ситуацією й особливістю дистанційної форми навчання. З'ясовано, що першочерговим кроком має бути модернізація і трансформація інклюзивного середовища, чітко спрямована на усунення чинників, зумовлених освітніми втратами. Запропоновані шляхи реалізації трансформації інклюзивного освітнього простору у контексті освітніх втрат можуть ефективно впливати на результативність надолуження прогалів в освітньому процесі не лише з учнями ООП, але й з нормотиповими, адже ці шляхи максимально ураховують особистісні освітні запити усіх суб'єктів освітньо-виховного процесу.

Перспективами подальших досліджень є актуалізація проведення дослідницько-експериментальної діяльності діагностичного спрямування на загальнодержавному рівні з метою виявлення тенденцій накопичення освітніх втрат та вироблення конкретно-контекстних способів реалізації їх у найближчій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишківська В.Б., Ілішова О.М., Товстоган В.С. Інклюзивна компетентність суб'єктів освітнього процесу як необхідна умова створення сучасного інформаційно-освітнього середовища. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 49. С. 91–95. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_1/18.pdf (дата звернення: 08.05.2023).
2. Ліпчевська І.Л. Організаційно-дидактичні умови формування вмінь візуалізації навчальної інформації майбутніх учителів початкової школи. *Молодь і ринок*. 2023. № 4/212. С. 143–148. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.277336> (дата звернення: 08.05.2023).
3. Назаренко Ю. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. 2022. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf (дата звернення: 07.05.2023).
4. Пантюк М., Садова І., Ілляш С. Індивідуальна програма розвитку учня з особливими освітніми потребами. *Молодь і ринок*. 2023. № 1/209. С. 7–11. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.273184> (дата звернення: 08.05.2023).
5. Садова І. Інклюзія у закладах загальної середньої освіти України: тенденції розвитку: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2020. 448 с.
6. Силенко Ю.В., Дем'яненко Н.М. Технологія партнерства як стимул формування особистісно-професійного потенціалу майбутніх викладачів закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 52. Вип. 52, Т. 2. С. 98–102. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.20> (дата звернення: 06.06.2023).
7. enHuong L.T., Na-Jatturas T. The COVID-19 induced learning loss – What is it and how it can be mitigated? UKFIET. The Education and Development Forum. 2020. URL: <https://www.ukfiet.org/2020/the-covid-19-induced-learning-loss-what-is-it-and-how-it-can-be-mitigated/> (дата звернення: 05.05.2023).
8. Kuhfeld M. Surprising new evidence on summer learning loss. *Phi Delta Kappan*. 2019. № 101 (1). P. 25–29. URL: <https://doi.org/10.1177/0031721719871560> (дата звернення: 04.05.2023).

9. Sylenko Yu. Tutoring – pedagogical innovation in professional and pedagogical training of teachers in higher education institutions. *Grail of Science*. 2023. No. 24. P. 523–529. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.100> (дата звернення: 08.05.2023).

10. Topuzov O., Bibik N., Lokshyna O. & Onoprienko O. Organisation of primary education at war in Ukraine: results of a survey of primary education specialists. *Education: Modern Discourses*. 2022. No. 5. P. 7–18. URL: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2022-5-01> (дата звернення: 08.05.2023).

REFERENCES

1. Vyshkivska, V.B., Ilshova, O.M. & Tovstohan, V.S. (2022). Inkluzivna kompetentnist subiektiv osvitnoho protsesu yak neobkhidna umova stvorennia suchasnoho informatsiino-osvitnoho seredovyscha [Inclusive competence of the subjects of the educational process as a necessary condition for the creation of a modern informational and educational environment]. *Innovative pedagogy* No. 49. pp. 91–95. Available at: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_1/18.pdf (Accessed 08 May 2023) [in Ukrainian].

2. Lipchevska, I.L. (2023). Orhanizatsiino-dydaktychni umovy formuvannia vmin vizualizatsii navchalnoi informatsii maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Organizational and didactic conditions for the formation of educational information visualization skills of future primary school teachers]. *“Youth and market”* No. 4/212. pp. 143–148. Available at: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.277336> (Accessed 08 May 2023) [in Ukrainian].

3. Nazarenko, Yu. (2022). Osvitni vtraty: pidkhody do vymiruvannia ta kompensatsii [Educational losses: approaches to measurement and compensation]. Available at: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf (Accessed 07 May 2023) [in Ukrainian].

4. Pantiuk, M., Sadova, I. & Illiash, S. (2023.) Indyvidualna prohrama rozvytku uchnia z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy [Individual development program for a student with special educational needs]. *“Youth and market”*. No. 1/209.

pp. 7–11. Available at: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.273184> (Accessed 07 May 2023) [in Ukrainian].

5. Sadova, I. (2020). Inkluziia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity Ukrainy: tendentsii rozvytku [Inclusion in general secondary education institutions of Ukraine: development trends]. *Monograph*. Drohobych, 448 p. [in Ukrainian].

6. Sylenko, Yu.V. & Demianenko, N.M. (2022). Tekhnolohiia partnerstva yak stymul formuvannia osobystisno-profesiinoho potentsialu maibutnikh vykladachiv zakladu vyshchoi osvity [Partnership technology as a stimulus for the formation of personal and professional potential of future teachers of a higher education institution]. *Innovative pedagogy* No. 52. Vol. 2. pp. 98–102. Available at: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.20> (Accessed 06 May 2023) [in Ukrainian].

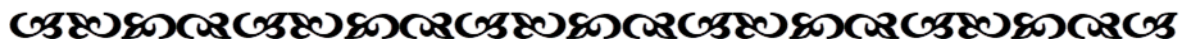
7. enHuong, L.T. & Na-Jatturas, T. (2020). The COVID-19 induced learning loss – What is it and how it can be mitigated? UKFIET. The Education and Development Forum. Available at: <https://www.ukfiet.org/2020/the-covid-19-induced-learning-loss-what-is-it-and-how-it-can-be-mitigated/> (Accessed 05 May 2023) [in English].

8. Kuhfeld, M. (2019). Surprising new evidence on summer learning loss. *Phi Delta Kappan*. 101 (1), pp. 25–29. Available at: <https://doi.org/10.1177/0031721719871560> (Accessed 04 May 2023) [in English].

9. Sylenko, Yu. (2023). Tutoring – pedagogical innovation in professional and pedagogical training of teachers in higher education institutions. *Grail of Science*. No. 24. pp. 523–529. Available at: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.100> (Accessed 08 May 2023) [in English].

10. Topuzov, O., Bibik, N., Lokshyna, O. & Onoprienko, O. (2022). Organisation of primary education at war in Ukraine: results of a survey of primary education specialists. *Education: Modern Discourses*, 5, pp. 7–18. Available at: <https://doi.org/10.37472/2617-3107-2022-5-01> (Accessed 08 May 2023) [in English].

Стаття надійшла до редакції 11.05.2023

“Ніхто не зможе побудувати для Вас міст, на якому Ви повинні перетнути потік життя, ніхто, крім Вас самих”.

Фрідріх Ніцше
німецький філософ

“Нехай справи твої будуть такими, якими ти хотів би їх згадувати на схилі віку”.

Марк Аврелій
римський імператор

“Найскладніше почати діяти, все інше залежить тільки від наполегливості”.

Амелія Ергарт
американська авіаторка

“Наука – це організовані знання, мудрість – це організоване життя”.

Іммануїл Кант
німецький філософ

